

לקיים מנהג העולם

יצחק קרואל

ראשי פרקים:

- א. פתיחה
- ב. מבוא
- ג. נשיאת כפים בחו"ל – "הנח להם... בני נביאים הם"
- ד. בני נביאים הם
- ה. שתי דרכים להופעת דבר ה'
- ו. סיום

א. פתיחה

המושג 'מנהג ישראל', נוגע בשלל תחומים: למנהג של בית אבא, למנהג העדה שלי, לכלל, ש"מנהג ישראל דין הוא" ועוד. כך, המנהגים שאנו מכירים מחיי היום-יום יכולים להיות דברים הקשורים לתרבות שבה אני נמצא, למנהגים של העדה או הקהילה שלי, ואפילו ישנם מנהגים הנושקים לסוגיות הלכתיות – ולפעמים אף מכריעים על פיהם, כי "כך נהגו ישראל".

במאמר זה, ברצוני להתייחס לסוג האחרון של המנהג – מקרים שבהם נוקטים למעשה כמנהג, אף שהוא בניגוד לפשט ההלכה הפסוקה. אחרי הגדרת ה'מנהג' שעליו מדובר, נביא בקצרה נושא הלכתי שבו יש מתח ברור בין המקורות כפשוטם לבין המנהג, כאשר הפוסקים נקטו הלכה למעשה על פי המנהג, בניגוד לפשט המקורות. אחר כך, ננסה להסביר מדוע נקטו כך הפוסקים, ונעמוד על משמעותו המיוחדת של המנהג.

ב. מבוא

הלכה ומנהג

כאנשים שנאמנים ל"דבר ה' – זו הלכה", אנו מתקוממים לפעמים במצבים שכאלה: אם ההלכה אומרת א' – מדוע נוהגים ב'; 'מה אכפת לי שהעולם נוהג כך'; 'מה ההתרפסות הזו'; אפשר לעלות על הדעת שהפוסקים נכנעים לציבור?! הרי זה לא ענין פוליטי: אנחנו מדברים על תורת ה', תורת אמת!

ולכן, חייבים לומר ש'מנהג העולם' אינו נובע מהתחשבות 'סתמית' בצרכי הציבור: צריך להבין שהתורה והפוסקים לדורותיהם הם מורי הדרך, ותפקידם להודיע "את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו" (שמות י"ח, כ). כך, התורה אמרה "לא תרצח" בלי להתחשב בכל אחד ובקשייו: יכול להיות רח"ל אדם שצריך ללכת לפסיכולוג כדי שלא ירצח, ויכול להיות אדם אחר שברור לו מטבעו שאין לרצוח לעולם (וב"ה זה המצב המצוי), וכד'. התורה לא מתעסקת בקשיים הללו, וזה לא ענינה בצורה הפשוטה והנגלית.

כך גם חז"ל והפוסקים לדורותיהם. הם באים להורות את דרך ה', דרך האמת; ואם יש משהו שאינו מכוון לאמת הם יאמרו אותו ללא חשש וללא מורא, ומקרא מלא אומר, "לא תגורו מפני איש".

אמת, ברור שיש גמישות בהלכה: לא כל פסק הוא שחור לבן (ואולי כמעט ואין פסק שהוא שחור לבן...). בכל סוגיה יש כל מיני צדדים, סעיפים, דברים שתלויים במקום, בזמן ובשאר מיני הנסבות – כך שלרוב, להלכה הפסוקה יש הרבה פנים וצדדים, וממילא היא עלולה להיות מיושמת בדרכים שונות בהקשרים שונים.

סוגי מנהגים שונים

לעניננו, אם נחזור למנהג העולם, נוכל לראות שהפוסקים המכריעים כמנהג העולם משתמשים בסוגים שונים של ביטויים:

א. ביטויים שמחזקים ומקיימים את המנהג, כמו "פוק חזי מאי עמא דבר", וכן "גדול כוח המנהג".

ב. ביטויים שמבטלים את המנהג, כמו "מנהג גרוע הוא", "אין מנהג זה עיקר כלל", "טעות הוא", וכד'.

ג. ביטויים שמקיימים את המנהג אך רק בדיעבד, כמו "הנח להם לישראל, מוטב יהיו שוגגין ואל יהיו מזידין".

אך יש ביטוי נוסף. ביטוי מיוחד שעליו אני רוצה לתת דגש במאמר:

ד. "הנח להם לישראל, אם לא נביאים הם בני נביאים הם".

זה ביטוי מיוחד. ביטוי שלא רק מקיים ומחזק את מנהג ישראל, אלא גם נותן לו חשיבות של נבואה.

לענ"ד, נראה שיש פה פתח להבנה חדשה מהו מנהג ישראל. אסביר. אמנם ראינו שיש סוגים שונים של מנהגים, וממילא התייחסויות שונות אליהם: כאמור, יש מנהגים שהפוסקים דוחים אותם ולא מוכנים לקבל אותם להלכה. אך במנהגים אחרים, שעליהם נאמר "אם לא נביאים הם בני נביאים הם", נדמה שיש פה הבנה שה' מתגלה אלינו לפעמים גם דרך ה'עמך'; דרך מנהג העולם.

כמובן, הצורה הפשוטה שבה ה' מגלה לנו את דרכיו היא דרך התורה – שבכתב, ושבעל פה. אך דומני שאת המשפט "הנח להם... בני נביאים הם", אפשר להבין כך: 'יש פה הוראה מלמעלה, גזרה מן השמים שמופיעה דרך עם ישראל'.

ג. נשיאת כפיים בחו"ל – "הנח להם... בני נביאים הם"

כדי להדגים את הרעיון, נראה סוגיה אחת מהחומר הנלמד אצלנו (הלכות תפילה וברכות), שבה ה"גזרה מן השמים" על ידי המנהג בולטת במיוחד – וזאת אף שקשה מאד לישבו על פי פשט התורה הנגלית. אחר כך, ננסה להעמיק בהסבר התופעה, וננסה לבאר איך יתכן שלפעמים עם ישראל הוא המקור לתורה, לפסק ההלכה – הצינור שדרכו הקב"ה מורה לנו את הדרך.

מצות נשיאת כפיים

בתחילת הלכות נשיאת כפיים, פוסק השו"ע (או"ח קכ"ח, ב) בעקבות הרמב"ם, את הדברים הבאים:

"כל כהן שאין בו אחד מהדברים המעכבים, אם אינו עולה לדוכן אף על פי שביטל מצות עשה אחת, הרי זה כעובר בג' עשה".

חשיבותה של נשיאת הכפים מודגשת בדבריו, ונראה שאין צורך להסביר: מה יותר ברור מאשר לומר שהמבטל את המצוה הוא "כעובר בג' עשה".

המנהג בחוץ לארץ

למרות המצוה הברורה, בסוף הסימן הנ"ל (קכ"ח, מד) פוסק הרמ"א (בהגהותיו לשו"ע), את המנהג שלא לשאת כפים אלא במוסף של יום טוב, שהוא המנהג הנהוג "בכל מדינות אלו":

"נהגו בכל מדינות אלו (חו"ל) שאין נושאים כפים אלא בי"ט... ואפי' בי"ט, אין נושאים כפים אלא בתפלת מוסף."

מקורו של הרמ"א ב'אגור' (קע"ו), שהובא בב"י הנ"ל:

"נשאל גדול הדור מהרר"י מולן למה אין הכהנים נושאים כפיהן בכל יום מאחר שהוא מ"ע והשיב מפני שהוא מנהג הכהנים לטבול קודם... ולכן עלה המנהג דוקא בי"ט..."

אמנם, יש שחלקו עליו כמו הב"י שנראה בהמשך. כדי להבין את המחלוקת, אביא בקצרה את הטעמים למנהג. אחר כך, אעבור לדעות החולקות על המנהג, ולהתמודדותן עם הטעמים שמקיימים אותו.

הטעמים למנהג

יש כמה וכמה סיבות שהביאו הפוסקים כדי לקיים את מנהג העולם בנ"ד, ונביא את העיקריות שבהן. אפשר לראות שני כיווני הסבר מרכזיים, כאשר שניהם קשורים למנוחה שיש במועד, בניגוד לשאר הימים:

א. טהרה

הסיבה הראשונה, המובאת כבר ב'אגור' הנ"ל, היא שהכהנים נהגו לישא את כפיהם בטהרה. מכיוון שלא יכלו לטבול בכל יום (בגלל הקור או מסבות אחרות), נוצר המנהג לישא כפים בי"ט בלבד – כנראה מכיוון שיש ענין בכל מקרה להיטהר לפני הרגל,¹⁶ ולכן הניחו שאפשר לסמוך על כך שהכהנים טבלו לפני נשיאת הכפים:

"מפני שהוא מנהג הכהנים לטבול קודם... ובכל יום קשה להם לטבול בחורף ולכן עלה המנהג דוקא בי"ט..."

יש לציין, שמפשוט דבריו משמע שעיקר הבעיה בחורף ולא בקיץ. לפי זה, לכאורה היה צריך לישא כפיים בכל יום במהלך הקיץ, שהוא זמן שקל יותר לטבול. באמת, הרמ"א (הנ"ל) שמביא את המנהג לא לישא גם בקיץ, לא הביא את הטעם הזה.

ב. שמחה

יש כיוון נוסף של הסבר, שקשור לפניות הנפשית של הכהנים: ניתן לקיים את המצוה בשלמות רק בשמחה. במהלך השנה, הכהנים אינם יכולים לברך, משום שאינם שרויים בשמחה מסבות שונות:

ג. ביטול מלאכה

ב'אגור' הנ"ל מובא טעם נוסף: "וגם מטעם ביטול מלאכה".

¹⁶ ברמב"ם (טו"א ט"ז, י) בעקבות הגמרא במסכת ר"ה (טז):

ב'אגור' זה טעם משני, הנלווה לענין לטהרת המקווה, והוא אינו מבאר את משמעותו. כנראה הכוונה לרצון לקצר את התפילה בימות החול ככל הניתן כדי לאפשר לאנשים לעבוד, כמו שמצינו בתפלת הפועלים וברכתם (ברכות טז). וכ"פ בשו"ע או"ח צ', ג).

ד. טרדה

לעומת ה'אגור', הרמ"א (דרכי משה הקצר, קכח, כא) סובר שזהו הטעם העיקרי, והוא מבאר שביטול המלאכה, קשור בעצם לטרדה ולשמחה:

"ואני אומר כי הטעם שחשבו הם לטפל הוא העיקר כי מחמת ביטול מלאכה לעם שבאלו הארצות, שהכהנים והעם טרודין במחייטן בגלותן ואין להם לפרנס בני ביתם, כי אם הלחם אשר ילקטו בזיעת אפם דבר יום ביומו והם טרודין למחייטן ואינם שרויים בשמחה לכן אין נושאים כפיהם ביום שיש בו ביטול מלאכה לעם."

מבואר, שהכהנים אינם בשמחה בימות החול, משום שהם "טרודין במחייטן בגלותן", ולכן אינם יכולים לברך.

לפי הטעם הקודם שהביא הרמ"א (בד"מ), היה ראוי לישא כפיים לא רק במוסף של יום טוב, אלא גם בשחרית, וגם בשבתות, שבהן נאסרה מלאכה; ולכן הוא מוסיף עוד טעם:

"ואף בשבת אינן נושאים כפיהם מפני שטרודים במחשבתם והרהורים על מעשה ידיהם שעברו ושעתידים להיות וינוח גופם קצת מעמלם, ואינם שרויים כל כך בשמחה כמו ביום טוב שנאמר בו (דברים טז יד) ושמחת בחגך ולכן נשתרבו המנהג שלא לישא כפים כי אם בימים טובים כן נראה לי."

ובניסוח שונה מעט, בהגהותיו לשו"ע שם (קכ"ח, מד):

"אפי' ב"ט, אין נושאים כפים אלא בתפלת מוסף, שיוצאים אז מבהכ"נ וישמחו בשמחת יום טוב."

כאן, מבואר מדוע ברכת כהנים היא דוקא במוסף של יום טוב: הכהנים שמחים במוסף, לקראת הסעודה, שבה "ישמחו בשמחת יום טוב".

ההתנגדות למנהג

דחית המנהג וטעמיו

עד כה ראינו שני הסברים, המתפרטים לשלשה טעמים, מדוע אין לשאת כפים בכל יום, אלא רק במוסף של יו"ט. בהסבר השני, כל טעם מתוסף על הקודם לו, כדי להגיע להסבר טוב יותר של מנהג העולם.

אך יש שחלקו על כך. ב'בית יוסף', הביא ר' יוסף קארו את המנהג לשאת כפים רק במועדים, והוא דחה אותו מכל וכל, ואף שיבח את מי שלא נוהג כך:

"דחק עצמו לקיים מנהג מקומו ואינו מספיק... למה יבטלו בשביל כך שלש עשה בכל יום ... וישר כחם של בני ארץ ישראל וכל מלכות מצרים שנושאים כפיהם בכל יום ואינם טובלים לנשיאת כפים."

הב"י שם מוסיף ודוחה את טעם הטבילה במקוה – הטעם העיקרי של ה'אגור':

"מה שכתב מפני שנוהגים לטבול קודם האי חומרא דאתי לידי קולא היא ותלי תניא בדלא תניא שהרי טבילה לנשיאת כפים לא הוזכרה בתלמוד ואם הם נהגו להחמיר ולטבול למה יבטלו בשביל כך שלש עשה בכל יום."

עם זאת, הב"י אינו מתייחס לטעם של ביטול מלאכה שהובא ב'אגור', כנראה משום שהוא משני. אבל בכלל, לא מצאתי מי שדחה את שאר הטעמים שהביא הרמ"א.

נדמה לי, שההסבר פשוט: כלל הטעמים, כמו (אפילו) המנהג לטבול, הם לא טעמים שעומדים מול מצות עשה מן התורה, וק"ו לא מול מצוה שהרמב"ם אומר ששקולה לשלשה עשין, כ"ש שגם בפנימיות יש לה מעלה עצומה של השפעת ברכה לעולם מהשי"ת דרך הכוהנים.¹⁷

החולקים על המנהג

חשוב לציין שרוב מנין ובנין של הפוסקים בדורות השונים – בנוסף לב"י – חלקו על מנהג העולם בזה, ואף ניסו לשנותו: כך גדולי ליטא ופולין בדורות האחרונים כמו ערוה"ש (קכ"ח, סד), והמשנ"ב (שם ס"ק קס"ד), בשם הגר"א (פסקי תשובות קכ"ח, הערה 415), שו"ע הרב (קכ"ח, נז),¹⁸ וכ"כ גם אחרוני זמננו, כמו הילקו"י שם.

רואים עד כאן קשת רחבה של פוסקים – חסידים, מתנגדים, ספרדים, בני הארץ ובני חו"ל – שנטו בפשטות לומר שמעיקר הדין, גם בחו"ל צריך לשאת כפים כל יום.

לאור זאת, יש להבין למה בפועל, במקומות רבים בחו"ל המנהג המשיך? יתרה מכך: אותם פוסקים שציינו, חוץ מהרב עובדיה זצ"ל, לא הצליחו לשנות את מנהג העולם בפועל (כי לא ניסו או כי לא הצליחו)?

תוקף המנהג: גזרה מן השמים

כדי להבין מדוע המנהג עדיין קיים, דומה שיש לנקוט ברעיון חדש-ישן: הסיבה לכך היא גזרה מן השמים.

אסביר. מסופר על הגר"א ועל ר' חיים מוולאז'ין תלמידו, שניסו לשנות את מנהג העולם, ומנעו אותם "מן השמים".

כך מביא הנצי"ב בתשובותיו ('משיב דבר' ח"ב, ק"ד):

"וזכרוננו ששמעתי כמדומה מחותני הגאון מהרי"ץ הגאב"ד דוואליזין זצ"ל שפעם א' הסכים רבינו הגר"א ז"ל להנהיג נשיאת כפיים בכל יום בבית מדרשו. ועכבהו מן השמים ונלקח לבית האסורים בעת המחלוקת הנוראה בוילנא ל"ע. ואח"כ חו"ז הגאון אביר הרועים מוה"ר ז"ל הסכים ביום א' שביום המחרת יצוה לישא כפים. ובאותו לילה נשרף חצי העיר ובית הכנסת שבעיר. וראו והתבוננו שיש בזה איזה דבר סוד בסתרי השפעת הברכה היורד ע"י ברכת כוהנים בחו"ל. ואין אתנו יודע עד מה."

וכן בערוה"ש בסימן הנ"ל, אם כי בהשמטת בעלי הסיפור:

¹⁷ כפי שמביא 'כף החיים' (או"ח קכ"ח, טז) בשם שער הכוונות ועוד ע"ש. אציין כי האדמו"ר הזקן (לקו"ת סוף פרשת קרח) אף אומר שהברכה "נמשכת במהירות דרך כל העולמות באין מונע ומעכב ואין מעיינים בדין כלל".
¹⁸ הרב שאר-ישוב הכהן זצ"ל במאמרו 'ברכת כהנים בזמן הזה בחיפה ובצפון הארץ' (תחומין ב', עמוד 363) מביא מכתב מהרבי מלובוביץ' שמספר על האדמו"ר הזקן ש"היה רוצה להחזירה כו', שתהי' קיום מ"ע בכל יום גם בחו"ל".

“אבל מה נעשה וכאלו בת קול יצא שלא להניח לנו לישא כפים בכל השנה כולה ומקובלני ששני גדולי הדור בדורות שלפנינו כל אחד במקומו רצה להנהיג נשיאת כפים בכל יום וכשהגבילו יום המוגבל לזה נתבלבל הענין ולא עלה להם ואמרו שרואים כי מן השמים נגזרה כן.”

סיכום הסוגיא

על פי פשוטה של ההלכה, יש מצות עשה לברך את ישראל בכל יום,¹⁹ ובכל מקום שהוא. כך נהגו בארץ, במצרים ובמקומות נוספים; כך גם פוסק הב”י שיש לנהוג, וכ”כ הגר”ע יוסף זצ”ל.

לעומת זאת, מצינו מנהג קדום לא לשאת כפים בחו”ל. ואף שבפשוטות, אין לו ביסוס הלכתי מספק, רבים מגדולי ישראל, בעיקר אשכנזים, קיימו את המנהג, כמו האגור, הרמ”א, ערוה”ש, שו”ע הרב, הנצי”ב ועוד.

מה שבולט כאן במיוחד, הוא שיש עדויות על נסיון לבטל את המנהג, מפני שהוא לא מספיק מבוסס הלכתית – אך נאמר שראו שמן השמים לא רוצים בביטול המנהג, אלא רוצים לקיים את מנהג ישראל.²⁰

ראינו אם כן, מקרה שבו שנוהגים הלכה למעשה להכרעה הלכתית על פי המנהג הרווח, וזאת בניגוד לפשט ההלכה, פשט התורה, שמורה אחרת. כעת, ננסה לראות על מה מתבססת ההכרעה על פי המנהג, והאם אפשר להבין זאת על פי אמיתה של תורה.

ד. “בני נביאים הן”

המקור – הלל הזקן מגלה את הנבואה שבישראל

המקור לאמרה ‘אם לאו נביאים הן – בני נביאים הן’ הוא בגמרא מפורסמת בפסחים (סו:), בה מסופר על הלל שהסתפק בהלכה מסוימת. כדי להכריע את ספקו, הוא הורה לראות מה ישראל נוהגים, ונימק זאת באמירה הנ”ל:

“אמרו לו: רבי, שכח ולא הביא סכין מערב שבת (לשחוט את קרבן הפסח) מהו? אמר להן: הלכה זו שמעתי ושכחתי. אלא, הנח להן לישראל אם אין נביאים הן – בני נביאים הן.”

בהמשך המעשה, מוכחת נכונות הכלל; אחרי שישראל נהגו מה שנהגו, הלל נזכר שכך אכן ההלכה:

למחר, מי שפסחו טלה – תוחבו בצמרו, מי שפסחו גדי – תוחבו בין קרניו. ראה מעשה ונזכר הלכה, ואמר: כך מקובלני מפי שמעיה ואבטליון.

ובמאירי שם:

“הנח להם לישראל שאם אינן נביאים בני נביאים הם כלומר ואנו סומכים על מה שיעשו הם מעצמם.”

¹⁹ יש מן הפוסקים שהבינו שיש ממש חיוב לברך בכל יום ויום, בלי קשר לקריאה לדוכן, כמו ספר החינוך (שע”ח) והמנ”ח שם, וכן הביא הב”י (קכ”ח, ב) בשם ר’ מנוח. עם זאת, יש שחלקו על כך, והבינו שביטול המצוה מתרחש רק במקרה שהכהן נקרא לדוכן, ואינו עולה לברך. ביניהם, הב”י עצמו שדחה את דברי ר’ מנוח וכתב שכן דעת רוב הפוסקים, וכן דעת רוב האחרונים.

²⁰ אם כי יש שלא נהגו בו כמובן, כמו במצרים, וכנראה בכלל יוצאי ספרד ובני עדות המזרח.

כלומר, הלל, מתוך ספק שהיה לו בהלכה, הסכים לסמוך על מנהג ישראל, לראות "מה שיעשו הם מעצמם" – ובאמת, לבסוף, הלל נזכר "שכך הלכה, כמו שעשו אלו" (רש"י שם).

אם כן, יש לנו מקור מהגמרא, מעשה בהלל הזקן נשיא ישראל, שממנו אפשר ללמוד שישנה אפשרות לסמוך על מנהג ישראל בענינים הלכתיים.

אך עדין צריך להבין את הרעיון: מדוע, סוף כל סוף, אפשר לסמוך על ישראל, על העמך בפסיקת ההלכה? כל הרעיון נשמע זר ומוזר, ובכלל, מוכרות אמרות אחרות כמו "דעת בעלי-בתים הפך דעת תורה" ודומותיה, על פיהם מחשבה ומנהג של 'עמך' פשוטים יכולים להיות טעות, ולפעמים גם ההיפך הגמור מדעת התורה.

הטעם: "ותורתך בתוך מעי"²¹

כדי להבין את זה, צריך להבין קודם איפה התורה כתובה בכלל. כנודע, התורה שקיבלנו בהר סיני, הרי היתה קיימת קודם לכן, ובמעמד הר סיני 'רק' זכינו לקבלה – אלא שכדי שנוכל ללמוד אותה, קיבלנו אותה כתובה. תורה כתובה אפשר ללמוד, ואפשר לדייק, להעמיק ולדקדק בכל קוץ וקוץ שבה.

אם נעמיק קומה נוספת במושג 'תורה', נגלה שבעצם תורה היא מלשון הוראה, ומשמעותה, 'חוק'. כך למשל, על התורה אנו אומרים, "ותלמדם חוקי חיים". ממילא, יוצא שיש תורה בכל מיני תחומים: דרך משל, יש 'תורת העצים', 'תורת החיות', 'תורת האדם', ועוד. נדגים זאת מיד.

'תורת העצים' למשל, תהיה אוסף החוקים הדואגים לעץ לחיות ולפרוח, ולא לנבול ולהתכלות. בחוקי העצים יכתב שיש להשקותם במים, לחשוף אותם לשמש, לנכש עשבים שוטים, ועוד. את החוקים האלה יכול לכתוב חקלאי או אגרונום, שגילה מה טוב לעצים, ומה לא טוב להם.

אך בעצם, החוקים שהוא יכתוב היו נכונים כבר קודם לכן, והיו 'חוקי העץ' גם לפניו: כל מה שהוא עשה היה רק לגלות, לחשוף אותם – וכך לכתבם בספר, ולגלותם לאחרים. במלים אחרות, 'תורת העץ' – חוקיה חקוקים כביכול כבר בעץ עצמו: מציאות העץ היא זו שממנה נובעת אותה 'תורה', החוקים איך לדאוג לקיום העץ. התורה חקוקה בעץ, והחקלאי או החוקר, יחקור את העץ כדי לגלות את 'תורת', כלומר חוקיו.

אחרי המשל, אפשר לעבור לנמשל, ולחזור לענינו: תורת ישראל כתובה בנו; חקוקה בלבנו. כתיבתה בספר אינה מפני שהיא כה מחודשת ומנוגדת לאינטואיציה הטבעית. אמנם, התורה נתנה להכתב, מה שלכאורה מעיד על היותה חיצונית לנו, אבל זה לא נכון: כתיבת התורה נועדה לאפשר לנו 'להתנתק' ממנה כביכול, ולאפשר לנו את הבחירה החפשית שנתן לנו הקב"ה, בניגוד לשאר הבריאה (החי, הצומח והדומם): האם נלך על פי הטבע שלנו, התורה שלנו, חוקי החיים שלנו, או שנבחר בדברים אחרים ח"ו – וזאת, כאמור, בניגוד לשאר הבריאה, כמו בעלי החיים שחיים את חייהם בצורה פשוטה ואינטואיטיבית.

הרעיון עולה היטב בפירושו המלבי"ם לירמיהו (לא, לב), שם נאמר כך:

"כי זאת הברית אשר אכרת את בית ישראל אחרי הימים ההם נאם ה' נתתי את תורתך בקרבם ועל לבם אכתבנה והייתי להם לאהים והמה יהיו לי לעם."

²¹ את עיקרי הדברים שמעתי בעל פה ממור"ר הרב יהושע צוקרמן שליט"א, והם נדפסו בחוברת 'עקרונות החינוך במדינתנו' (בהוצאת ישיבת מעלה חבר לצעירים). כמובן, כל טעות ושגיאה על אחריותי בלבד.

"נתתי את תורתך בקרבם – שיקיימו תורתך מצד הערת השכל עד שתהיה כדבר טבעי להם הנמצא בקרבם; ועל לבם אכתבנה – שלא תצטרך להכתב על הספר ובדיו כי תהיה כתובה על לבם, שהלב מצייר כח הבחירה והממשלה אשר בנפש שלא תתעורר אצלם בחירה הפך התורה, כי לבם יהיה מלא מחקי התורה הטבועה בלבם."

אנו למדים מהמלבי"ם, שלעתיד לבוא, יתגלה הטבע הפנימי שלנו – שהוא 'טבוע בלבנו' כבר עכשיו – והוא יהיה נוכח כל כך, עד שלא יתעורר בנו רצון הנוגד את התורה.

כדברים האלה שמעתי פעם על 'מצוות בטלות לעתיד לבוא'.²² הוא מבאר שלעתיד לבוא לא נצטרך את הציווי על המצוות, אלא נעשה אותן מתוך רצון פשוט וחיבור טבעי: כמו שלא צריך לצוות עלינו לנשום, לאכול ולשתות – כך לא נצטרך ציווי על הטבע שלנו, חוקי החיים שלנו, התורה הקדושה.

ה. שתי דרכים להופעת דבר ה'

על פי הסבר זה, אפשר לומר שיש שני צינורות מרכזיים של התגלות רצונו יתברך אלינו:

1. חיצוני – דרך התורה שבכתב ושבעל פה, כולל הפסיקה הלכה למעשה.
 2. פנימי – דרך עם ישראל, כעין נבואה ולעתיד לבוא, כך יהיה לנו פשוט באפן טבעי.
- לרוב, הצינור שדרכו הקב"ה מדבר אתנו הוא התורה. אך לפעמים הקב"ה מדבר אתנו ישירות, ומתגלה אלינו דרך עצמנו, עמנו, מבפנים.

כמובן, אנו יודעים שלא פוסקים הלכה על פי נבואה, "לא בשמים היא", ו"אין משגיחין בבית קול"; אך אנו יודעים גם שהתורה עצמה נתנה בנבואה, על ידי נבואתו המיוחדת של משה רבנו ע"ה.

אבל מצד שני, מצינו בגמרא אמוראים שביקשו מילדים "פסוק לי פסוקך" ואמרו שיש בזה 'קצת נבואה': ולכן, גם כאן, אפשר לומר שישראל ככלל וכציבור (בדוקא), יש להם מעין נבואה במה שהם עושים בפשטות ובתמימות: "אם לא נביאים הן, בני נביאים הן".

לאור ההבנה ש"תורתך בתוך מעי", ניתן לומר שיש פה גילוי מסוים מאותו טבע פנימי של ישראל, שיתגלה בשלמותו רק לעתיד לבוא – שהתורה היא הטבע שלנו, חוקי החיים שלנו.

לגבי ההבחנה בין היחיד לבין הציבור, אפשר להוסיף גם את הרמב"ם (תשובה ו, ה; שמונה פרקים, ח), שאומר שבניגוד לפרט, לכלל אין בחירה: ולענינו, ברור שלכלל ישנה האינטואיציה, הטבע שטבע השי"ת. לכן, דוקא על ציבור, כלל, שעושה דבר מה, אפשר לסמוך כבחינה של נבואה, כפי שנהג הלל הזקן.

ו. סיום

ראינו שיש שני צינורות שפע שדרכם מגיע רצון ה', כלומר התורה, לישראל; ההלכה והמנהג:

²² אשמח לשמוע אם יש מקור לזה בדברי רבותינו.

ישנם החכמים, חז"ל ובעלי המסורה שמורים לנו את ההלכה, ולרוב, זה גם הצינור שדרכו אנו למדים מה לעשות; אך ישנם גם המנהגים והמסורת שגם דרכם התורה עוברת.

אלא שמכיוון שהמנהגים והמסורת מעורפלים ונתונים ל"עמך", יכולים להיות בהם כל מיני שיבושים, ולכן צריך לבדוק בכל מקרה: יכול להיות שהמנהג יהיה מבוסס על שיטה הלכתית; יכול להיות שהוא יהיה מנהג טעות; ויכול להיות שלא ראוי לעשות כן, אך יש על מי לסמוך, ולפעמים עדיף לשתוק ולא לומר כלום: "מוטב יהיו שוגגין ואל יהיו מזידין". אבל, יש אפשרות נוספת: יכול להיות שמנהג זה יהיה בבחינת "בני נביאים הן".

כנראה, גם במקרה כזה נצטרך למצוא ביסוס הלכתי – כמו הלל, שבסופו של דבר, נזכר שכך ההלכה; אך יתכן שנסתפק גם בביסוס הלכתי מצומצם יותר ולו רק כדי לקיים את המנהג, כמו במנהג נשיאת כפיים בחו"ל ביום טוב בלבד. ובמקרה כזה, נלע"ד, שראוי למצוא ולהבין את ה"נבואה" שנזרקה דרך מנהג ישראל.

ויהי רצון שנזכה לגילוי הנבואה בעם כראוי לנו, עם ה'. ונזכה לחזות במראה הנהדר של "אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם, זקניכם חלמות יחלמון בחוריכם חזינות יראו" (יואל ג', א) ונזכה לשוב לציון ברינה, בבנין בית קדשנו ותפארתנו, ובביאת משיח צדקנו בב"א.